

Barlay Ö. Szabolcs (szerk.)
Az ondavai vámos – Prohászka Ottokár elbeszélése
Az ondavai vámos a retorika nagyítója alatt – Kiss
Antal tanulmánya

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

ÍRÁSOK PROHÁSZKÁRÓL

3

AZ ONDAVAI VÁMOS

PROHÁSZKA OTTOKÁR ELBESZÉLÉSE

**AZ ONDAVAI VÁMOS A
RETORIKA NAGYÍTÓJA ALATT**

KISS ANTAL TANULMÁNYA

Impresszum

Barlay Ö. Szabolcs (szerk.)

Az ondavai vámos – Prohászka Ottokár elbeszélése

Az ondavai vámos a retorika nagyítója alatt – Kiss Antal tanulmánya

Írások Prohászkaról – 3.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című füzet elektronikus változata. A füzet 2005-ben jelent meg Székesfehérvárott, a PANAX Kft. Nyomdaüzem készítésében (felelős vezető: Nagy József). Az elektronikus változat a szerkesztő, Barlay Ö. Szabolcs, engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerkesztő tulajdonában marad.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
Az ondavai vámos.....	6
Az ondavai vámos a retorika nagyítója alatt.....	10

Előszó

Fordulóponthoz ért a vezetésem alatt immár tíz év óta tevékenykedő Prohászka-seminárium munkája. Lassan beérik a „vetés”, és a fiatal korosztály is beáll a kutatásba. Ennek egy gyöngyszemét teszi le most munkaközösségünk asztalára Kiss Antal.

Megtiszteltetésnek veszem, hogy a fiatal doktorandus, aki a teológiában épp oly járatos, mint az irodalomban, ebben a sorozatban kívánja megjelentetni tanulmányát Prohászkaról, az íróról. Mivel olvasóink maguk győződhetnek meg a dolgozat értékéről, én magam csupán a nagy összefüggésekre kívánom felhívni a figyelmet.

Ismeretes, hogy Prohászka anyanyelve német volt. Szüleivel életük végéig németül levelezett. A Felsőházban mondott beszédében nyíltan megvallotta, hogy iskolás korában tanulta meg a magyar nyelvet. Nemcsak tanulta, hanem megszerette, ízlelte. Piarista és jezsuita diákkorában tanárai felfigyeltek gyönyörű stílusára és gondolatainak kifejező erejére. Római éveitől kezdve élete végéig magyar nyelven írta naplóját. Lenyűgöző olvasmány ez mindannyiunk számára, olyannyira, hogy évenként új kiadásban jelentetjük meg *Soliloquia* néven. Élete utolsó éveiben a legrangosabb irodalmi társaságok tagjai közt találjuk.

Kiss Antal arra vállalkozott, hogy e fejlődési folyamat legelső állomásához vezet el bennünket. Ennek jobb megértéséhez a szakirodalom megállapításait is érdemes megjegyeznünk.

A magyar szellemi élet, beleértve az irodalmat is, az ezernyolcszázad évek utolsó évtizedeiben nagyon kiszikkadt, enervált képet festett. A nagy klasszikusok korszaka után nehéz is volt még magasabbra tűzni a mércét. Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, Vajda János költészete mellett a prózaírók még jelentéktelen alkotásokkal álltak elő. Ambrus Zoltán, Lovik Károly, a két Cholnoky-fivér, Török Gyula neve ma már csak a szakirodalom lapjain szerepelnek. Fáradt, beteg, lemondó korszak volt ez. Kisiklott életek, nem egy esetben öngyilkossággal végződő irodalmi-költői pályák szegélyezik ezeket az évtizedeket.

Ezt a sekélyes, langyos állóvizet a korszak ismert katolikus szerkesztője, Kaposi József 1896-ban egy antológiával alaposan felkavarta. „A Nyugalmas órák, rajzok és elbeszélések” című kötet első darabja annak a Prohászka Ottokárnak az írása, akire a teológusok, papok, közéleti férfiak már felfigyeltek ugyan, de mint írókat nem ismertek. Az olvasók azonnal észrevették ezt az eddig ismeretlen hangot. Hirtelen nem is tudták, hogy milyen irodalmi műfajjal állnak szembe. Mert „Az ondavai vámos” és a későbbi években megjelent többi írás a lelkiolvasmánynak egészen eredeti, páratlan formája. Nem túlzás, ha azt mondom – írja Schütz Antal –, hogy a világirodalom kevés művet ismer, ahol ekkora helyen (mindössze hat oldal) ennyi szépség és mélység volna együtt.

Olvasóinknak már többször volt alkalma gyönyörködni Prohászka írói remekléseiben. Elég, ha „A Pilis hegyén” című történelmi meditációját említem, melynek most készítjük ötödik kiadását, és honlapunkban (www.inditlak.hu) is évek óta a legolvasottabb oldalak között szerepel. Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy míg „A Pilis hegyén” 1926-ban, vagyis élete alkonyán született, a most közölt és elemzett ondavai vámos 1896-ban, tehát írói pályafutása legelején. Így szemünk láttára rajzolódik ki az a szívárványhíd, mely a kezdet és a beteljesülés között ível. Számomra épp az okozza a legnagyobb meglepetést, hogy már az első alkotásban is megtalálom a tehetség legjellemzőbb elemeit.

Kiss Antal rövid tanulmánya ennek a titoknak legbensőbb világát elemzi. Arra keres választ, hogy Prohászka stílusának mi az igazi lényege? Rámutat arra a belső, élő egységre, ami ennek a remektollú írónak bármelyik művét oly vonzóvá teszi: a lírának és az elemi erejű retorikus pátosznak művészi egységére. Prózában írt líra „Az ondavai vámos” is, mint az összes később megjelent alkotás. Ugyanakkor az olvasó úgy érzi, mintha szentbeszédet

hallgatna, de nem olyat, ami téríteni akarna, vagy templomba kívánná csalogatni a hitetleneket, hanem éppen kristálytisztaság egyszerűségével ejti rabul az embert. Közben észre sem vesszük, hogy a rózsafüzért csúsztatja a kezünkbe.

Kiss Antal tanulmánya e költői fogantatású „prohászka novellát” az ókori retorika nagymesterének, Cornificiusnak szabály-rendszerébe állítja. Megdöbbenve szemléljük, hogy ezeknek a reguláknak is megfelel, bár a novella írója aligha gondolt rájuk a művészi alkotás ihletett órájában.

Jó olykor olvasás közben az irodalom szakembereinek észrevételeire is figyelni. Így még hitelesebbé válik, amit Sík Sándor már hetven évvel ezelőtt a szegedi egyetem katedráján tanított: Prohászka a múlt század legnagyobb magyar prózaírói közé kell sorolnunk. Kiss Antal még jobban meggyőz bennünket arról, hogy a prohászka életmű megközelítéséhez elengedhetetlen a retorikai szemléletű elemzés is.

Végül mint irodalom- és művelődéstörténész és mint e sorozat szerkesztője, szeretnék rámutatni egy eddig nagyon elhallgatott, pedig jól kitapintható összefüggésre. Nevezetesen arra, hogy ez az új és eddig ismeretlen stílus az egész magyar irodalom merevségét föllazította. Prohászka még Ady Endrét megelőzve új korszakot teremtett. Lírai hangvételű prózája, természet ábrázolása, szimbólum-rendszere, mely a földet és az eget egyszerre öleli magához, valóságos reveláció volt nemzedéke számára. Prohászka indítása nyomán néhány évtizeden belül kivirágzik egy élményben, stílusban, tartalomban keresztény irodalom, művészet, melynek Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László, Balla Borisz, Rónay György, Pilinszky János és napjainkig oly sokan mások voltak követői és zászlóvivői. Közismertté vált az az állítás, hogy az orosz irodalom Gogol köpenyéből bújt elő. Aligha tévedek, ha ennek analógiájára azt állítom, hogy a századfordulón Prohászka Ottokár volt az a forrás, melyből a magyar irodalmi élet merőben újat merített: megújult a próza, étellel telítődött a líra, és nyelvében, stílusában megszületett az új magyar dráma. Az a szerep, amit Pázmány Péternek tulajdonítanak a régi magyar irodalomban, 1896 óta Prohászka Ottokár nevéhez fűződik.

Ilyen gondolatokkal vegyük kezükbe olvasóink „Az ondavai vámost”.

Barlay Ö. Szabolcs

Az ondavai vámos

Homonnáról balra be Sztropkó felé egy bükkös, tölgyes völgy nyúlik el, melyről elmondhatni, hogy az Isten háta mögött van, s Lengyelországba visz. Nagy, ponyvás, abrincsos szekerek dőlöngnek a völgyben kanyarodó úton; apró lovacsók iparkodnak előre szakadozott, három egész négy csomóra összekötözgetett hámban; jóképű tót atyafiak guggolnak a kocsik elején, hátul pedig rendesen néhány pájeszes, kaftános zsidó utazik olcsón Sztropkótól Sátoraljaújhelyig.

Sokszor szeli az országút a völgyben kígyózó Ondava folyót, mely most ugyan szelíd, mint azok az országúti „macska-lovak”; de a beépített sarkantyúk mutatják, hogy hébe-korba ugyancsak megvadul, és sarkantyúja legyen annak, ki azt megülje. Hídjai sötét, magas karfákkal ijesztenek; a hídoszlopokat megvasalt jégtörők védik. A kelcsei híd is olyan, s a kelcsei oldalról az országút már jó messziről nekikanyarodik, hogy felkapaszkodhassék.

Épp most vágat fel rajta a nemesdévai uraság, aki ott ül a bakon. Nagyfejű, szőke ember; a nyakát is bizonyos dolyfös merevséggel tartja, kidüllesztett melle kevéske érzelmeit árulja el. A gyepelőt ő kezeli, s hátrabeszél a kocsiba, ahol egy sápadt asszony s egy fiatalabb leányféle ül, aki egyre feszeng, le-lehajol s ott pepecsel valamit a cipőjénél.

Hódolattal fogadja az uraság négyes fogatát az öreg vámos; halena-darócból való rajta a mundur; hervatag ajkszélei, mint valami ráncos zacskók, csüggnek alá; kiaszott kezében nagy, zsíros kalapját, mely alól nagyszemű rézkeresztes olvasó lóg. Egy futó rángás szegletes vonalakat rajzolt a borotvált száraz arcra, mikor a „pochvalem”-et¹ mondja, s tán ettől horkant meg az első két paripa s a két hátsó is kissé hátrahőkölt; asszonykiáltás és ostorcsattogás hangzik, azután megint kackiásan emelgeti mind a négy paripa a lábát. „Semmi az egész – szólt az úrfi – megijedtek az olvasótól; minnek is kongat vele, mikor nincs zivatar.”

A fogat elrobogott, porfelhőt kavarva fel maga után, mely lomhán lógott a tikkasztó légből, mintha odafüggesztették volna. Kelcsének volt ura, Földes Géza barátom, napernyőjét kifizetve s kalappal kezében haladt mellettem; Nero és Fakszi, ez utóbbi egy korcs ratli, fej-lecsüggesztve öltögették nyelvüket a tikkadt anyaföldre, nagyot nyelve időnként a nyelvükre ragadt fehér, meszes porból. Így tehát négyecskén iparkodtunk fel a meredek trepeci lejtőn, mely az Ondava hídjával mellett közvetlen emelkedik a magasba. A hegy lejtője a birkától számtalan párhuzamos ösvénnyel volt átszelve, mintha csak modern hölgynek sokrétű mantilját akasztották volna nyakába.

Félórába telt, s fent álltunk a hegyen Kelcsével szemben. A fákon károgó varjú úgy egy negyedóra alatt ért volna le innen a kelcsei kúria előtt illatozó gyönyörű hársfára. A régi kúria valamennyi ablakával reánk nézett; a széles veranda világos lépcsőjén ott táncolt a napsugár, és a veranda előtt mozdulatlanul s a legkisebb szellő lengetése nélkül sötétlett a négy harminc egész harmincöt méteres trónálló fenyő. Jót állt érte a kelcsei erdész, hogy legalább ennyi.

Minden tiszta és verőfényes volt; de Dobra és Csicsva felé duzzadó erdők, s azontúl Tokajig, a különös hamvasszínű róna, melyet Feszty körképe oly találóan állít elénk. De Petőfalva felől, amily széles a völgy, bodrosan fel voltak gyűrve sötét, gomolygó felhők, mint óriási színpadnak kárpitjai; a felhők alatt jobbról-balról vörhenyes fényben ijesztettek a magaslatok bükkerdői, mintha mondták volna, hogy itt jön valami.

Petőfalva felől vihar közeledett. Ólomszínű buckák dudorodtak ki a fergeteg szélein, melyek mögött, mintha kékes lobbort vetett volna a távoli villám, kigyulladtak s gyorsan megint elhomályosodtak.

---

¹ köszönöm

Az Isten haragjának színpadja már fel volt állítva, de a kárpit még le volt eresztve. Távoli dübörgés hallatszott, mintha ott a színpadon tologatták volna a mennykőnagy kulisszákat; de különben csend volt, a természet várta a nagyszerű felvonulást. Úgy látszik, nemsokára kezdődik... Petőfalván harangoznak a vihar elé... Első jel... A színpadon sietős a dolog, súlyos tárgyak esése és csattanása hallatszik, a távoli égzengés így üti meg fülünket. Valkón is harangoznak már... Második jel; azután egy villám rántja meg a felhőzetet, s megfelel rá rögtön a trepeci harangláb tájáról az ünnepélyes ércnyelv, mely félelmetesen bong... Harmadik jel...

A divina commedia a petőfalvai határ felett tört ki. A szélvész gyorsan közeledett; bámuló szemeink előtt a felhőkben a sibillák és próféták michelangelói alakjai nyúlnak az égbe; az Írás kerubjai titáni harcra kelnek, tajtékzó, hamvas paripákon rohanva lengetik villámló dárdáikat. Mögöttük jön a haragvó Isten hatalmának zöme, az elemek csatasora sötét rejtekben, a jégeső és zápor felhőiben, melyek lezuhogva páras-poros felhőket kavarnak az országúton; paskolják a földet, úgy, hogy porzik.

A zápor most már teljes erővel lezuhogott a petőfalvai határra, s a szélvész gyorsaságával rohanó felhők úgy alakultak, mintha felgördült volna az előbb leeresztett kárpit, s egy haragvó Isten homlokát láttatá. Sötétkéken dudorodtak halántékának erei; szemeiben az éjféli ül; legfelül a felhőkből hamvas, fehér foszlányok tépődnek el, mint fejének bomló hajfürtjei. Mintha haragból és enyészetből volna fonva fejének koszorúja, oly sötét, s a villám piros pántlikája köti le ezt a bomló koszorút fejére. Ki merne vele kikötni, a szélvészek Istenével? Hol van a hős, bármily bátor és erős, ki vele szembeszálljon?

S ha szembeszáll: nemde a titánok veresége volna minden dicsősége? Az a parittyás hős is, ki Góliátot leteríté, és az orozslánnal fegyver nélkül karja erejében bízva megvívott, úgy nézte Judea hegyeiről ezt a fenséges, isteni látványt, mint mi a trepicei magaslatról; s úgy látta, mint mi, hogy füst ment fel az ő haragjában és tűz gyúladott orcájától... Meghajtotta az egeket és leszállott, s homály volt lábai alatt. És kerubok fölé ment és szállott, repült a szelek szárnyain. Rejtekévé tette a sötétséget, körüle sátorává a sötétes vizet az ég felhőiben. A színe előtti villogástól szakadoztak a felhők, a jégeső és parázstűz. És az Úr dörgött az égből, és a Felséges szózatát adta, és kibocsátá nyilait és elszéleszté őket, a villámokat megsokasította és megzavará őket.

Mély imádásban gondoltam el a tizenhetedik zsoltár e háromezeréves poézisét. Fenséges prólóg gyanánt csengett emlékezetemben. S mire a prólóg elcsengett, már Kelcsére borult a szélvész. Közeledik felénk is.

Már érezzük leheletét, azt a hús szellőt, melytől felzúg az erdő, s belereszket a nyárfák s nyírfák félénk lombja. Esmi kezd... Szürke szemfödőt borít a zivatar a valkói dombokra is; itt-ott még ki-kitolják az erdők körvonalait a fátyolból; azután egy csattanás, s megrendül az ég s elnyeli az erdőt, a hegyet, a mezőt az a töméntelen sok apró vonal, mellyel az eső árnyékolja a vidék perspektíváját.

Kereket oldunk. Egyik kezünkben a kalap, másikban a lecsukott esernyő, vágatunk le a dombról. Kelcse ura elől, én utána; Nero, Fakszi versenyt velünk. Mögöttünk a legelőről leiramló gulya kolompjai; szemben a másik lejtőről a trepeci tehének csilingjei; túl a völgy felől a kelcsei két harang cseng-bong bele a mennydörgésbe. Minden fut, vágat, iramlík; még néhány ugrás, s lent vagyunk az országúton, s örült sebességgel vágat el mellettünk, vissza a híd felé a megbokrosodott nemesdévai négyes fogat; kétségbeesett sikoltás, robogás, kiáltás... Mindez egy fél percig, azután eltűnnek a zivatar ködében. Az Ondava partján pedig a hídfőnél a vén, száraz vámos ül gerendákból összetákolt s agyaggal kitapasztott kalibájának nyílt ajtajában, szétvetett térdeire hajtva karjait, két kezét összekulcsolva tartja, melyekről a nagyszemű, sárgaréz keresztos olvasó függ alá; néz bele a zivatarba, a rengő természetbe, a futó állat és ember vívódásába, ajka mozog, mialatt a szél lóbázza olvasóját, mint rokkant

haranglábbon a harang kötelét. Imádkozik az öreg; együgyű imája áthat az ólmos felhőn s cikázó villámon; fulgura frangit, dissipat ventos, placat cruentos.²

Mintha a természet rengésében villámnál s dörgésnél jobban hatott volna rám az ondavai vámos imádkozó nyugalma; gyökeret vert lábam; egy-két másodpercig a szakadó esőben megálltam, s úgy néztem ezt a nyugodt, szegény, együgyű embert. Azután el a kelcsei kúriába, s már mikor vizes ruhámtól is megszabadultam, felmentem az emeletre, s onnan néztem a fergeteget, s szemeim előtt lebegett az imádkozó ondavai vámos.

Íme a hatalmas filozófia, melyet vallásnak hívnak, mely ráér villámok közt beszélni a haragvó Istennel, s mely hiszi, hogy olvasója csilingelése s ajkainak halk suttogása áthatol a vihar bömbölésén. S miután nem csak hiszi, hanem látja, hogy a végtelen Isten fensége, ki a viharban járja át a természetet csak úgy, mint ahogy a délutáni szellő fuvalmában „sétál” az Írás szavai szerint a virágos és illatos berek fái közt, a szegény embertől hódolatot kíván; látja, hogy a semmiség örvénye fölött lelkünk csak lebeg, mint a gőzhajó kéményéből kipattant szikra a tenger árjai felett; kell neki egy meleg isteni szív, mely azt a szikra-lelket fölfogadja s boldogítsa, s azért hozzá vágyik, s feléje törekszik, s e vágyát az imában kifejezi.

A világtörténet ezredéves fólíánsai, sötét lapjaikon éppúgy, mint a verőfényes szövegükben, az ondavai vámosfélék együgyűségében éppúgy, mint a filozófia szárnyalásában hirdetik, hogy az imádkozó ember a legtalálhatóbb kinyomata a küzdő, vágyó, botló és reménylő emberi természetnek. Ha ki akarod fejezni azt, ami az ember rendeltetése, iránya, szelleme, küzdelme, törekvése, harca és békéje, útja és célja, keserve és boldogulása, véd ki márványba a végtelen Istent imádó, bűneiért őt engesztelő, bajaiban hozzá rimázkodó embert, s írd alá: animal theologicum.³

A történet legcsodálatosabb helyei a Nílus partjai, a Vörös-tenger vigasztalan vidéke, az esti alkonyban égő Sínai, Fáran romjai,⁴ a pusztaság és Szíria, Mezopotámia alföldje, mint az emberi szív vágyainak, s küzdelmeinek ezredéves színterei, az imát hirdetik. A beduin ügetve a pusztaság homokjában, merengve nézi a Vörös-tenger partvidékét, hol Mózes, az Isten népének vezére, halálos félelemben imádkozik, mialatt megnyílik a tenger, s kétmilliónyi nép halad át rajta. Fent pedig a pusztaság szélén a kopár hegyláncolatból kiemelkedik a Horeb hegye, hol a haldokló végimáját rebegi kékülő, keskeny ajkkal, s imájába hullámozó szakállal reszket bele. A testvérnépek mind imádkoznak. Szidon és Tirus elviszi a régi Isten emlékét Karthágóba és Sevillába, s a Tigris és Eufrates meg vannak szentelve a pátriárkák imájától. S mialatt a szenvedély elhomályosítja az Isten képét, nem fojtja el szívében az ő imádságát és szeretetét; s ha az arabok a Mádián pusztáiból nem megy Jeruzsálembe, elmegy Mekkába a Kába szent kövéhez, s ha a perzsa nyakasság nem hódol az idegen földön emelkedő templom igaz Istenének, s a tűzben keresi az élet, s az erő szellemét: mégis imádkozik s Elimaiszban épít magának templomot, mely a görög Antiochus kincsvágyát éleszti, de ugyanakkor hősi védőket állít ugyanaz a vallásos szellem a templom falaira, kik a görög, szír erőt visszavetik, s Antiochust bűbánatba, s azon át a halálba kergeti. Az indus mélyen vallásos szelleme pagodákat épít, s koldusosnak tarja azt az életet, mely pompában kényelemmel töltözik, s megirigyli a mosdatlan s kolduló bonczok tengődését, kik Buddha fogának szentelt környezetében böjtölnek s vezekelnek. S ha a művelt Európa dómokat épít, s kőből faragott erdőkben jár áhítatos lélekkel; ha aranyos hátterű, egyszerű alakítású képek előtt önti ki szívéét, s a harangzúgás harmóniájában s az orgonabúgás szimfóniájában keresi imádkozó lelkének vigasztát; s ha romlott Európa elvesztvén a lelki nagyság érzékét, s léhán ignorálni akarván atyai szokásait, ugyanakkor a babonában, a spiritizmusban, a buddhizmusban tér a régi természet új útvesztőire: vajon nem érezzük-e, hogy a léleknek különös érzéke és képessége van az Isten megközelítésére? Ó igen! Kire ne hatott volna a nagypéntek estéjén a

²villámokat tör meg, szeleket szór szét, vadakat békít meg – a harangok belső falán olvasható ősi felirat

³ istenes lény (a platói definíció mintájára)

⁴ a Sínai félsziget legkeletibb részén a sivatag által „elfoglalt” városok romjai

fiszharmónium bánatos, lágy akkordjaitól kísért kijelentés: „Incipit oratio Jeremiae prophetae”, kezdődik Jeremiás próféta imája?⁵ Mintha a prófétában az egész emberiség ülne ki Jeruzsálem romjaira; mintha mindnyájan elhalnánk, s szívünk érzelmei a próféta szívébe szorultak volna; mintha itt már senkinek sem volna mit mondani: minden ajk megmerevül, minden hang elcsitul, minden gondolat egyre irányul: arra, hogy itt egy nagy lélek imádkozik.

De a XIX. század gőgös szelleme, az őstermészet ez ösztönét, az ész s a szív e követelményét, a hódoló, kérő, hálát adó, engesztelő imát megvetni látszik; kivágyódik a magábatérés szentélyéből, hol az ember érzi nyomorúságát s a fölötte uralkodó Isten hatalmát; kisiet a szabad cselekvés mezejére, a haladó, finomodó élet piacára, a magán segítő emberiség csodatettei közé, melyek diadalra juttatják azt az eszmét, hogy az ember az Úr, s ez Úr a világ. De a kevélység nem boldogít; izgat, hevít, mámorban hullámzik át a világon, diadalszekéren csörömpöl végig fővárosokon, kápráztat színházakban, s múzeumokban; de a gondolkodó emberben utóvégre is le kell csillapulnia, – nem zaklathatja végig.

Nincs-e más, mint ez a lázas küszködés? S ez-e az a boldogság, mely után szívünk sír? Nincsenek-e a szívnek biztatóbb, s áldásosabb hatalmai, mint ezek, melyek az embert önteltté és üressé teszik? S nem lehetne-e azokra a csendes, mély gondolatokra és vigasztaló érzelmekre bízva a boldogság arany álmának megvalósítása? Eltűnődöm, s tűnődéseim közepette tekintetem újra meg újra megakad az Ondava hídjánál ülő öregem.

S mialatt nézem a fergetegben a nyugodt vámost, kezdem érezni a felséges Istent, ki leszáll irgalmasan hozzám, s eltölt csodálatos bűvös hódolattal, méltatlanságom megsemmisítő érzetével: kezdem érezni, hogy az emberi lét, s a természet pókhálóin túl mérhetetlen utak, s pályák nyílnak a boldogságra, s az imádkozó lélek ezeket szokta fölkeresni.

S utóvégre is ki erősebb: a dacoló gőgös ember, kit villám kerget, s megbokrosodott ló ragad az ő tehetetlen lemondásában, vagy az ondavai vámos, ki olvasóját mondogatja, s a villám minden csattanásával felfohászkodik? Ki nyit biztatóbb kilátást végességet érző léleknek; az-e, ki a vihar labdája és Urát káromolja, vagy a fáradt hórihorgas vámos, ki száraz, keskeny ajkaival az olvasós Szent Szüzet kéri, hogy segítsen rajta, hogy a víz a hidat el ne vigye, a házikót el ne mossa, az Ondava sarkantyúit, melyek a vetést védik, le ne törje, hogy jusson holnapra is egyszer-kétszer hat krajcár – annyi a kelcsei hídon a vámpénz.

Sokáig gondolkoztam. A vihar már elült. Mint elfutó áradat egyre távolabb hömpölyögteti zúgását... Most talán már fölverte az álmodó csicsvai erdők csöndjét, üvölt, visít, sivít a szél a vár romjai közt, leszakít ismét egy követ a csicsvai vártoronyból, s legördíti arra a márványlapra, mely alatt lenn az erdőben Barkóczy gróf hamvai pihennek, s megelégedve vad hahotával bömböl tovább.

Lesz idő, mikor emberi mű még romképen sem fog e magaslaton útjába állni... Észre sem vettem, beesteledett. Kinyitottam az ablakot; fenyő- és hársfaillat ömlött be rajta; kint minden csendes, csak a fákról hull alá a fiókeső... Ez is lecsepeg, s a homályban kékes villanyfényvel gyönyörű szikrák lejtenek, lengenek... Szentjános-bogárkák; az a szem, mely rémesen nézett az ólmos, lángos égre, felmosolyog a bokrok tündéreinek gyöngyös rakétáin.

*Prohászka Ottokár
(ÖM, 8. kötet, 26–32. oldal)*

⁵ a II. vatikáni zsinat előtti liturgia gyönyörű dallamokkal énekelt része

Az ondavai vámos a retorika nagyítója alatt

A klasszikus retorika rendszere Prohászka Ottokár „Az ondavai vámos” című elbeszélésében

„Legszívesebben mennék, járnék-kelnék szerteszéjjel, buzdítanék, dolgoznám, nem nyugodnám; faluról falura, papot s hívőt fölráznék. Ahhoz is kell mélységes, de önálló, s célját élesen felfogó s kivívó törekvés.” (Napló, 1896. szept. 1.)

Talán „Az ondavai vámos” című írásmű retorikai szemléletű megközelítéséhez látszólag nincs köze a fenti mottónak, mégis érdemes néhány sorban magyarázatot adni az összefüggésre. Prohászka Ottokár életművét a „Doktor, rétor, litterátor” hármassággal lehet leginkább jellemezni. 1896-ban született az írás, akkor, amikor a szerző már az esztergomi szeminárium szeretett spirituálisa és a liberális politikával nyíltan szembehelyezkedő nemzeti és keresztény néppárt szószólója. 1896-ban kampánykörúton vesz részt a Vág völgyében. Járja a vidéket. Valószínűleg ebben az időszakban és környezetben születhetett ez az írás. Prohászka életművének, gondolatainak és cselekedeteinek egyik jellemzője volt az idézetben szereplő „törekvés”, mely tudományos pályáján, mindennapi hivatásának gyakorlásában, politikai tevékenységében és irodalmi ihletettségtől munkáiban is tetten érhető. Törekvés valami jobbra, törekvés a tökéletesedésre, törekvés Isten felé. Az írás is ebben a törekvésben volt egyik eszköze.

Ahhoz, hogy közelebb juthassunk az irodalmi ihletettségtől alkotást papírra vető szerző retorikus gondolkodásmódjához, érdemes a kortársat, Sík Sándort idézni. „Prohászka írásainak sajátos belső formájuk, mégpedig egységes formájuk van. Ez a sajátos forma alakítja a maga képére a mondanivalót, akármit ír: szónoki beszéd vagy levél, tudományos értekezés vagy elmélkedés ebben alig különbözik az ő tollán. E műfajok különbözősége az ő kezén a legtöbbször egészen külsőséggé zsugorodik” – írja *Prohászka világérzése és stílusa* című tanulmányában, majd később így folytatja: „Ez a belső forma mindenekelőtt lényegében lírai. (...) Akármiről szól, ott cseng a szóban a lírai hármas egysége: a külső világ az átélés ölelésében belsővé, a kettőnek ez az egysége éppen az átélés dinamikája következtében általános érvényűvé lesz. (...) **A lírának és az elemi erejű retorikus pátosznak ez a belső, élő és meleg egysége: ez a Prohászka-stílus igazi lényege.**”

Az ondavai vámosról szóló elbeszélést sok szempontból vizsgálni lehetne, hiszen a mikszáthi, mórliczi novellák hangulata sejlik fel a tót vidéken játszódó történetben, azonban a szépírás retorikai elemzése is érdekes lehet főleg a Sík Sándor tanulmányában szereplő következő megállapítás tükrében: „Sehol olyan érdekesen nem küzdi ki a maga született jogának érvényesítését ez a belső líraiság, mint mikor a szószékről, **a szónoki előadás hagyományos formáinak összetörésével** szól hozzánk. A szónok Prohászka semmivel sem kevésbé lírai, mint az író, elmélkedő Prohászka...”

A kérdés: vajon Prohászka írásában is összetöri-e a szónoki előadás hagyományos formáit, ahogy Sík Sándor írja?

Játsszunk el a gondolattal és az elbeszélés mondanivalóját próbáljuk meg a szószékről kifejezhető formába foglalni. A beszéd tárgya a rózsafüzér-imádság, annak természetfeletti titka, ereje, mai világunkban betöltött szerepe. Ha őszintén vizsgáljuk mai szemmel a témát, nem találjuk túl vonzósnak. Jámbor, egyszerű asszonyok ájtatossági gyakorlatáról szóló unalmas beszédet sejtethetünk mögötte. Száz évvel visszatekerve az idő kerekét sem számíthatott osztatlan sikerre az a szónok, aki ezt témájaként választotta, hiszen nem egy

általános teológiai kérdést vagy kiélezett etikai problémát, netán aktuálpolitikai áthallásokkal elmondott gondolatokat rejt magában. Mégis, miként lehet mindenki – és nem csak a katolikusok – számára érthetővé tenni egy jámborsági gyakorlat mögött húzódó transzcendens élményt? Erre keresi a választ Prohászka is. Nyilvánvalóan a hagyományos és a korabeli retorikai elgondolásba sem illeszkedik ez a megközelítés és témaválasztás. Ez a szónok és író zsenijét dicséri. Azonban a téma és az ahhoz csatolt kis történet önmagában nem elegendő, azt megfelelő formában és rendben fel is kell tudni dolgozni.

Az ókori retorikai hagyományban Platón a „Phaidros” című dialógusban a bevezetés, elbeszélés, bizonyítás, érvek, befejezés ötös felosztását alkalmazza, Arisztotelész „Rhétorikájában” a tétel és bizonyítás kettős rendszerét említi, míg Cornifitius „Rethoricájában” a bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás, cáfolás és befejezés osztja hat részre a beszédet. Nyilvánvalóan nem vezette az a meggyőződés a szerző tollát, hogy bármely ókori mester retorikai előírásainak megfeleljen, azonban joggal feltételezhetjük, hogy a XIX. századi magyarországi és római oktatás rendszerében is szerepeltek ezek, Prohászka ismerhette, tanulmányozhatta és taníthatta is őket. A minden nap megtartott szemináriumi „pukták”, mini lelkigyakorlatok is megkövetelték tőle a rendszerességet és átláthatóságot. „Az ondavai vámos” című írás szerkesztettségét ezek ismeretében vegyük szemügyre a legaprólékosabb, a Cornifitius-féle felosztás szerint.

„A bevezetés a beszéd kezdete, általa hangoljuk figyelemre a hallgató lelkét.”

A bevezetés, a cím ismeretében már sejteti, hogy a vámossal hamarosan találkozni fog az olvasó. A természeti környezet bemutatása után eseményleírás következik. Az uraság hintájának megérkezte nyomán dolga akad az elbeszélés főszereplőjének. Ha először olvassuk el az írást, egészen biztos, hogy fel sem tűnik az olvasó, melytől megijedtek a lovak. A fogat távoztával és azzal a sejtelmes utalással, miszerint „megijedtek az olvasótól, minek kongat vele, mikor nincs zivatar”, elindul az elbeszélő rész.

„Az elbeszélés olyan események kifejtése, amelyek megtörténtek vagy megtörténhettek.”

A következő sorok egy remek természetrajz és egy belső történés képei is, melyek majd a tételhez vezetnek. A viharok és az esőnek a valós történés keretein kívül szimbolikus szerepet is szán a szerző. A közelgő vihar leírása és a lelkében kavargó zsoldársorok együtt hordozzák az elbeszélés hangulatát. „Az Isten haragjának színpadja már fel volt állítva, de a kárpit még le volt eresztve. Távoli dübörgés hallatszott, mintha ott a színpadon tologatták volna a mennykőnagy kulisszákat, de különben csend volt, a természet várta a nagyszerű felvonulást.” Majd lelkében idézi a 17. zsoltárt: „Meghajtotta az egeket és leszállott, s homály volt a lábai alatt. (...) Rejtekévé tette a sötétséget, körüle sátorává a sötétes vizet az ég felhőiben.” A megtörtént esemény, a fizikai valóság mellé teszi a lelki aspektust, történést is, és így vezeti el az olvasót az elbeszélés gerincéhez, a tételhez.

„A tételben kifejtjük, mivel értünk egyet és mivel kívánunk vitázni; ebben mondjuk el, milyen témákról szándékozunk beszélni.”

„Az Ondava partján pedig a hídfőnél a vén, száraz vámos ül gerendákból összetákolt, s agyaggal kitapasztott kajibának nyílt ajtajában, szétvetett térdeire hajtva karjait, két kezét összekulcsolva tartja, melyekről a nagyszemű, sárgaréz keresztet olvasó függ alá.” A háborgó természet hű rajza után a kajibában ülő alak kezén ott az olvasó, mellyel az elbeszélés is indult. Ismét előkerült. Az elbeszélés kulcsa tehát nem a vámos személye, hanem az imádkozó ember, aki rózsafüzérrel a kezén „néz bele a zivatarba, a rengő természetbe, a futó ember és állat vívódásába...” Amennyiben didaktikusak lennénk, azt mondhatnánk, hogy az élet viharai, nehézségei közepette is kiutat lát a csendes imádság, „áthat az ölmos felhőn, s cikázó villámon.” Következhet hát a bizonyítás, mely **„bizonyítékainknak érvekkel támogatott kifejtése.”**

Ezután egy vallásfilozófiai okfejtést találunk: „Ím a hatalmas filozófia, melyet vallásnak hívnak.” A vallás, a hit lényegi tartalmának megfogalmazása még a hívők számára is a legnehezebben elmondható, leírható teológiai, spirituális fogalmak. Naplójába 1886. július 11-én a következőket írta: „A művésznek márványa van, eseményei, történetei vannak, ezekben rejlenek az eszmék, melyeknek ő kifejezést ad; a mi márványunk a szó, a nyelv.” A kis kajibájában ülő ondavai vámos lehetne a márványba vésethető szobor témája, a viharos séta maga az a történet, mely életre kelti a márványba vésett gondolatot. Prohászka a természeti képek alkalmazásával, majd a „bizonyításban” is hatalmas gondolati folyamatot indít el: „Ha ki akarod fejezni azt, ami az ember rendeltetése, iránya, szelleme, küzdelme, törekvése, harca és békéje, útja és célja, keserve és boldogulása, véd ki márványba a végtelen Istent imádó, bűneiért őt engesztelő, bajaiban hozzá rimánkodó embert, s írd alá: animal theologicum.” Az Isten felé forduló világ, a hitet kereső emberi nemzedékek sorát hozza ezután a szerző. A meggyőzést hosszú évszázadok sok millió hívője segíti a Nílus partjától nagypéntekig.

„De a XIX. század szelleme az őstermészet ez ösztönét, az ész és a szív e követelményét, a hódoló, kérő, hálátadó, engesztelő imát megvetni látszik...” Ezzel a gondolattal indul a cáfolás, mely **„az ellenkező álláspontok megdöntése.”** A szabadság eszményével együtt beköszöntő emberi nagyság kultuszának áldozata a világ: „diadalra juttatják az eszmét, hogy az ember az Úr, és ez Úr a világ.” Az író nem ad tételes cáfolatot. „S utóvégre ki erősebb” kezdetű gondolatsorával két nyitott kérdést hagy, melyben a dacoló, gögös ember és az imádkozó öreg vámos képét rajzolja meg. A döntés az olvasóra vár.

„A befejezés a beszéd művészi lezárása.” – írja Cornifitius mester. A hit lélekben zúgó vihara, a tomboló természet megnyugodni látszik. A hazaérkezés, a nagy esők utáni friss illatok lengik be az elbeszélés utolsó bekezdését. Négy befejezetlen mondat, megannyi félbehagyott gondolat sejteti a nyugodni térő természet és az isteni harmóniában feloldódó emberi lélek közös békéjét. Múlóban a hit vihara, az ondavai vámos imádsága őrzi az isteni titkot tovább.

Az elbeszélés tartalmi mondanivalóját nagyban segíti, hogy fegyelmezett, jól szerkesztett írással van dolgunk. S bár döreség azt feltételezni, hogy a cornifitiusi rétori szemlélet szerint készítette Prohászka ezt a művét, a retorikai szemlélet és szerkesztettség jól tetten érhető benne. Prohászka Ottokár szónok volt, s szónoki tehetségének lenyomatai papírra kerültek. Feltettük a kérdést Sík Sándor nyomán: vajon Prohászka írásában is összetöri-e a szónoki előadás hagyományos formáit? Nos az ondavai vámos történetében azt kell mondanunk, hogy nem. Az írás ugyanakkor – ahogy eljátszottunk a gondolattal – remekül hathatott szónoki beszédként is. Belső ritmusával, gondolati áramlatával egészen magával ragadóan beszél úgy az olvasóról, hogy észre sem vesszük valódi célját. A befejezésben pedig a XIX. század végi egyházi és társadalmi felfogás „a mindent tudó, élet és halál teológiáját uraló pap” képével ellentétben nem didaktikus, hanem kellően nyitott és emberi. „Prohászka költészete – írja előbb idézett tanulmányában Sík Sándor – elsősorban szónoki formában, beszédek alakjában talál kifejezésre, azért kezdettől fogva hozzá idomult szónoki sajátosságaihoz, orgánumához, kiejtéséhez, beszéd közben való gondolatjárásához, gesztusaihoz, egész külső megjelenéséhez.”

A Prohászka-életmű megközelítéséhez tehát elengedhetetlen a retorikai szemléletű elemzés is, hiszen ennek nyomán érhetjük el és érthetjük meg azt a gondolati ritmust és szemléletmódot, mellyel érvelt, írt és tanított.